

KİŞİSEL KİMLİK VE ÖLÜM SONRASI HAYAT*

Yrd. Doç. Dr. Muhsin AKBAŞ**

Kaçınılmaz ve bir o kadar da ürkütücü olan ölüm, çoğu zaman insanı yaşanan ve acısı-tatlısı ile gerçekliğinden pek şüphe edilmeyen bu hayatın önündeki en büyük engel olarak algılanır. İnsanoğlu tarih boyunca ölüm ötesine gözünü dikmiş ve varlığını ebedileştirmenin imkanlarını aramıştır. Ölümsüzlük, bu bağlamda, insanoğlunun egosunu korumaya yönelik doğal bir eğilim olmakla birlikte, bireyin dini tercihini, yönelişini ve her zorluğa rağmen bağlı kalmasını gerektiren dini bir inanç olarak da göze çarpmaktadır. Bu nedenle ölümsüzlük, sadece insan arzularından birisi olmayıp, insanı ve içinde yaşadığı evreni yarattığına inanılan yüce bir varlığın bildirdiği, başka şekilde kesin olarak bilinmesinin mümkün olmayacağı ötelere bir haber olarak da görülmüştür.

Burada dinlerin ölümsüzlük anlayışları, farklı bir çalışmanın konusu olarak dışarıda bırakılacak; sadece geleneksel Din Felsefesi'nin konularından insanın ölümsüzlüğü ile yakından ilişkili olduğu kabul edilen kişisel kimlik problemini (İngilizce: *the problem of personal identity*) ele alacağız. Bu tartışmadan ulaşacağımız ipuçları ile, ölüm sonraki hayatın imkanı ve olası formları araştırılacaktır.

Bizler sokakta, kütüphanede, iş yerinde veya başka yerlerde sık sık benzer yüzlerle karşılaşmaktayız. Pek çoğu ile konuşmasak, tanışıklığımız selamlaşmaktan öteye geçmese dahi, her gün karşılaştığımız o kişilerin daha önce gördüğümüz aynı şahıslar olduklarını düşünmeye devam ederiz. Daha doğrusu, her seferinde onların başka şahıslar olması ihtimalini aklımızın ucundan bile geçirmeyiz. Eğer fizik yapılarında hastalık veya kaza gibi sebeplerden dolayı belirgin bazı değişiklikler olursa, bu kişilerin başka şahıslar olduklarını düşünme yerine, bu farklılıkların nedenlerini merak ederiz. Bunun nedeni de, onların her zaman gördüğümüz aynı kişiler olduğu varsayımımızdan başka bir şey değildir.

Kişisel kimlik konusu, günlük hayatta insanlar arası ilişkilerin düzenlenmesi, ahla-

* Bu makale, Türk Felsefe Demeği tarafından 03-05 Kasım 2000 tarihlerinde Ankara'da yapılan 2000 Felsefe Kongresi: *İnsan Felsefesi*'nde sunulmuş aynı başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

ki hak ve sorumlulukların tayini gibi konularda insanın ölümsüzlüğünden bahsedilecekse, bu dünyada var olan her bir şuurlu kişinin, ölümden sonra da bir şekilde aynı şuurlu varlığını sürdürmesi zorunlu görünmektedir. Belli başlı kişi kimliği kriterlerini ele almadan önce, “kişi”, “kimlik”, ve “kişi kimlikirse, konu olarak kendisine kişiyi tanımlama süreci arkasındaki kriter ya da kriterlerin belirlenmesini alır.¹ Bu bağlamda, bir kimse- nin tanımlanması ise, şu an duyularımızın muhatabı olan şahsın daha önce gördüğümüz ve bildiğimiz şahıs ile aynı kişi olduğu sonucuna ulaşmaktır. Daha açık bir ifade ile kişi kimliği problemi, bir şahsın aynı ya da başka kişi olduğunun belirlenmesini sağlayan kriter ya da kriterlerin neler olduğunun ortaya konma çabasıdır. Bu nedenle, kişilik probleminin bazen “kriter” problemi olarak da isimlendirildiğini görmekteyiz. Ölüm sonrası hayat inancı bağlamında kişi kimliği problemi, “ölümden önceki ben (kişi)’le ölümden sonra yaşadığı farzedilen ‘ben’in aynılığına ilişkin” ortaya çıkan problemler bütünü olarak ifade edilir.³ Eğer insanın ölümsüzlüğünden bahsedilecekse, bu dünyada var olan her bir şuurlu kişinin, ölümden sonra da bir şekilde aynı şuurlu varlığını sürdürmesi zorunlu görünmektedir.

Belli başlı kişi kimliği kriterlerini ele almadan önce, “kişi”, “kimlik”, ve “kişi kimliği” ya da “kişisel kimlik” gibi kişisel kimlik problemi tartışmalarında sıkça kullanılan temel kavramların ne anlama geldiklerinin ortaya konmasında fayda olduğunu düşünmekteyim. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü* “kişi” kelimesini “İnsan, kimse, şahıs” olarak tanımlamaktadır. “Kişilik” kelimesi ise, “Bir kimseye özgü belirgin özellik; manevi ve ruhî niteliklerin bütünü, şahsiyet”⁴ olarak tanımlanmaktadır. Bununla ilişkili olarak “kişisel” sıfatı, “Kişi ile ilgili, kişiye ilişkin, kişinin kendi malı olan, şahsi, zati” anlamlarına gelmektedir.⁵

Bu bağlamda kişisel kimlik probleminin konusu olan kişi kavramının, kabul edilen kişisel kimlik kriterine göre farklılık arzettiğini görmekteyiz. İleride de göreceğimiz gibi, hafıza kriterini savunan İngiliz felsefeci John Locke’a göre kişi, “akıl ve düşünce sahibi düşünen akıllı bir varlık, kendisini kendisi olarak düşünen, farklı yer ve zamanlarda aynı düşünen şeydir.”⁶ Şuur ve hafıza sahibi olmayan varlık, kişi (İngilizce: *person*) olamaz, o sıradan hayvanlara benzerlik gösteren insandır (İngilizce: *man*); yani *man* hak, sorumluluk ve bunun gereği olan ceza ve mükafatın muhatabı değildir. Alternatif fizikalist (bedenci) teoriye göre de, bedeni olmayan kişinin varlığından söz etmek anlamsız

¹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Üçüncü Baskı, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1992), 252.

² Terence Penelhum, “Personal Identity,” *The Encyclopedia of Philosophy* (New York: Macmillan, 1972), c. 6, 95.

³ Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 93.

⁴ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988), c. 2, 877.

⁵ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, c. 2, 878.

⁶ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Peter H. Nidditch (ed.), (London: Oxford University Press, 1975), 335.

olur. Bu düşüncenin önemli savunucularından Bernard Williams, kişinin bedeni ile özdeş olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan P. F. Strawson, “kişi” kavramının mantıki olarak ilkel (İngilizce: *primitive*) bir kavram olduğunu, ona şuur olaylarını da, fizik özelliklerini de afetmenin mümkün olduğunu öne sürmektedir.⁷

Ayrıca *Türkçe Sözlük*'te “kimlik” kavramının başlıca üç anlama geldiğini görmekteyiz:

1. Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü: *Kimliği bilinmeyen bir kadın*. 2. Kim olduğunu tanımlayan belge, hüviyet. 3. Herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü: *Kimliği belirlenemeyen bir uçak*.⁸

Buradan hareketle, “kişi kimliği” ya da “kişisel kimlik” kavramı, insanın hayatı boyunca aynı kişi kalma durumunu ve bir şahsın zaman içerisinde devamlılığını ifade etmektedir. Kimlik probleminin temel kavramlarının anlamlarını kısaca açıkladıktan sonra, felsefi tartışmalara dönebiliriz.

Felsefecilerin kişisel kimlik ya da kriter problemi hakkındaki tartışmalarından, bir kişinin zaman içerisinde aynılığının göstergesi olarak belli başlı iki kriter öne çıkmıştır. Bunlar “beden kriteri” ve “hafıza kriteridir.”⁹ Beden kriterinin normal dilde iki farklı kullanılış şekli olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi, fizik yapıdaki benzerliklerden hareketle bir kişinin aynı olduğu hükmüne varmamızdır. Günlük hayatta sıkça kullandığımız bu yöneme göre, bugün gördüğüm kişinin Ahmet olduğu varsayımına onun dış görünüşü, sesi, yürüyüşü, jest ve mimikleri gibi fizik özelliklerinin daha önce gördüğüm Ahmet adlı şahısa benzerliğinden hareketle ulaşırım. Sonuç olarak, bugün gördüğüm kişinin daha önce Ahmet olduğunu bildiğim şahıs ile aynı olduğunu düşünürüm. Bir başka ifade ile, çünkü A şahsını bugün de A yapan, çünkü A'nın fizik özelliklerine bugün de sahip olması görünmektedir.

Bu yöntem her zaman sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Örneğin, tek yumurta ikizlerini birbirinden ayırt etmekte zorlanırsınız; hatta çoğu zaman tercihimiz dayanaksız tahminden öteye geçemez. Böyle durumlarda, bir diğer yöneme başvururuz. Buna göre, yanımda şu an bulunan Ahmet'in bedenini geçmişteki Ahmet'in bedenine bağlayan zaman ve mekan devamlılığı söz konusu olduğunda, her iki şahsın da aslında aynı kişi olduklarını kabul ederim. Örneğin, ben sabahleyin Ahmet ve Mehmet tek yumurta ikizlerinden Ahmet ile beraber dokuz saatlik Çanakkale-Ankara seyahati yapmışsam, Ankara'ya vardığımızda yanımdan ayrılmamış olan o şahsın Ahmet olduğunu duraklamadan söyleyebilirim. Çanakkale'ye döndüğümüzde de bizi otogarda karşılayanın Ahmet'in tek yumurta ikizi Mehmet olduğundan bir şüphem olmaz. Çünkü Ahmet'in bedeninin zaman içerisindeki devamlılığı bilgisine sahibim.

⁷ Antony Flew (ed.), “Person,” *A Dictionary of Philosophy* (London: Pan Books Ltd., 1984), 265.

⁸ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, C. 2, 873.

⁹ Penelhum, “Personal Identity,” 95.

Tek yumurta ikizleri örneğinden de anlaşılacağı üzere, beden kriteri de her zaman tek başına yeterli olmamaktadır. Burada devreye bir diğer kriterin girmesine ihtiyaç duyulmaktadır; bu da hafıza kriteridir. Bir kişinin kimliği onun daha önceden yaptığı ve yaşadığı olaylara ait hatıraları hafıza kriteri olarak ifade edilmektedir.¹⁰ Buna göre, bir kişinin kimliğini o şahsın daha önce yapmış olduğu işlere ve yaşamış olduğu tecrübelerle ait hafızalarından belirleyebiliriz.

Bu görüşün önemli savunucularından John Locke'a göre, beden kriteri temel ilke olamaz. Bir kişinin ahlaki ve hukuki hak ve sorumlulukların muhatabı olması için, kişisel kimliği oluşturan şuur-hafıza devamlılığına sahip olması gerekir. Beden özellikler bireyin (İng. *man*) kimliğinin tespitinde esas olabileceği halde, şuur-hafıza kişinin (İng. *person*) kimliğinin temel ilkesidir.¹¹ A şahsını A yapan, geçmişte A'nın yaptığı ya da şahit olduğu olayların hatıralarına sahip olmasıdır. Yukarıdaki örneğimizdeki Ahmet ve Mehmet tek yumurta ikizinden hareketle bu durumu açıklamak istersek; benimle Ankara yolculuğuna çıkmayı kabul eden Ahmet'in gerçekten Ahmet olduğu düşüncesinin başlangıçta bende oluşması gerekir. Bu da Ahmet'in geçmiş tecrübelerinin bir bütününden hareketle kendisinin Ahmet olduğunu bana söylemesi, hatta bazı durumlarda, gerek duyulduğu takdirde, ikimizin ortak tecrübelerinden örnekler vererek, benim Ahmet hakkındaki hatıralarımla beni ikna etmesi gerekecektir. Ancak bu durumda ben karşımdaki şahsın Ahmet olabileceği sonucuna ulaşabilirim.

Her iki kriter de, kişileri tanımlamada günlük hayatımızda da sık sık başvurduğumuz yöntemlerdir. Beden kriteri fizik yapı gibi somut bir unsura dayanıyor olması nedeniyle hafıza kriterinden daha kolay anlaşılıyorsa da, dikkatlice düşünüldüğü takdirde her iki kriterin de insanları tanımda vazgeçilmez bir yeri olduğu çok geçmeden fark edilecektir. Buna rağmen her iki kriterde de sorun olmadığını düşünmek doğru değildir. Bu sorunların bir kaçına ileride kısaca temas edeceğim.

Biz bedeni dışlayan bir hafıza kriterini esas kabul ettiğimiz zaman, kimin kim olduğunu tespit etmede aşılması zor güçlüklerle karşılaşırız. Bu nedenle Terence Penelhum, hafızanın bağımsız ve standart bir kişilik olmadığına inanmaktadır. Penelhum hafızayı bir kişi kimliği kriteri olarak kabul edebileceğini, fakat bunun bir şartla mümkün olduğunu ifade etmektedir: "Bu terimi tanımladığım anlamda hafızanın bir kişilik kriteri olduğunu kabul etmeye hazırım, fakat benim iddiam onun bu olması kişiliğin beden kriterinin varlığına bağlıdır."¹² Yani, hafıza kriterinden söz etmek, bir beden varlığını gerekli kılmaktadır.

Diğer taraftan Anthony Quinton, psikolojik özelliklerin kişi kimliği için çok önemli olduğunu söylemekte; ayrıca hafıza iddialarının tutarlılığı için bedenli sürekliliği ge-

¹⁰ Penelhum, "Personal Identity," 95.

¹¹ Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, bölüm 27.

¹² Terence Penelhum, *Survival and Disembodied Existence* (New York: Routledge & Kegan Paul, 1980), 61.

rekli görmektedir: “insanlar, anlamsız gürlütlü olmadıklarına ve gerçekten hafıza iddiaları olan açık hafıza iddialarının tutarlılığından onların gerçekten orada oldukları sonucuna ulaşacağı çok miktarda açık hafıza iddiaları toplayabilmeye yetecek kadar, bedeni bir şekilde sürekli olmalıdır.¹³ Sonuç olarak, yukarıda görüşlerini açıkladığımız felsefeciler tarafından kişi kimliği kriterlerinden beden kriteri, kişi kimliği için gerekli bir şart olarak ve, Penelhum’un dediği gibi, “hafıza kriterinden daha kapsamlı” görülmektedir.

Kişi kimliğinden beden kriterine yöneltilen güçlü bir itiraz da, fizik yapıdaki beyin ile zihin olaylarının bir ve aynı olayın iki ayrı görünüşü olduğu şeklindedir. Venüs gezegeni hakkındaki eski yanlış kanaat, bu kimlik teorisyenlerinin görüşlerini desteklemekte kullandıkları yaygın bir örnektir. Modern astronominin kazandırdığı bilgilerden önce insanların, Sabah Yıldızı ve Akşam Yıldızı olarak iki ayrı yıldız olduğuna inandıkları bugün biliniyor. Fakat bugün biz biliyoruz ki, onların iki ayrı sandıkları yıldız bir ve aynı yıldız, o da Venüs gezegeninden başkası değil. Buradan hareketle, insan algısı Venüs örneğinde nasıl yanılıyorsa, benzer şekilde beyin ve zihin olaylarının bir olduğunu algılayamadığı iddia edilmektedir.

Bu teori iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, A^1 'in beyninin A^2 'nin kafatasına nakledildiğini farzetsek, A^1 'in hafızası ve psikolojik karakterleri, bu teorisyenlere göre, A^2 'de ortaya çıkmaya başladılar. Yani A^2 , A^1 'in beyin naklinden önce sahip olduğu aynı kişiliğe sahip olurdu. Bana göre, kişilik ile kişi arasında bir fark olmalıdır, yani biz birer kişiyiz ve her bir kişi kendine has bir kişiliğe sahiptir. Her bir psikolojik özellik değişikliğe uğrasa da, kişi zaman içinde var olmaya devam eder. Bu nedenle, her kişi hayatı boyunca değişik kişilik özellikleri sergileyebilir. Eğer bu anlayışı kabul edecek olursak, bir insanda birden çok kişinin var olabileceğini düşünmek zorunda kalırız ki, bu saçmadır.

İkinci anlama şekli de şu şekilde ifade edilebilir: t^1 zamandaki A^1 'in t^2 zamandaki A^2 ile aynı kişi olabilmesi, sadece ve sadece t^1 'deki A^1 'in t^2 'deki A^2 ile aynı beyine sahip olması durumunda mümkündür. Bana göre, beyin ve orada meydana gelen fizik olaylar bedenden farklı bir kişilik olarak görülemez. Örneğin, bir atletin beyninin obez bir hastaya nakledildiğini varsayalım. Bu durumda hiç kimse kendisine beyin nakledilen o şişman kişinin beyninin gerçek sahibi atlet kadar hızlı koşabileceğini beklemez. Muhtemelen, doktorlar o hastaya fazla kilolarından kurtuluncaya kadar koşmamasını isteyeceklerdir. Bu atletizmin her şey (sevinç, üzüntü, hayat tarzı vb.) olduğu beyin için bir tür ölüm değil midir? Bir başka deyişle, bu beyin yeni bedenini isteklerini karşılamaya yönelmez mi?

Kanımcıca, beyin önceki ayırıcı niteliklerini bırakıp, yeni beden ile uyumlu yeni nitelikler edinirdi. Çünkü beyin durumları, basit bir ifade ile, herhangi bir şey hakkında duygusu, düşüncesi, vb. olmayan bir tür elektro-kimyasal olaylardır. Jerome Shaffer'ın da dediği gibi, hiç kimse nöroloji sahasında eğitim görmeden vuku bulmakta olan fizik-

¹³ Anthony Quinton, “The Soul,” *The Journal of Philosophy*, 54:15, (Temmuz 1962), 406.

beyin olaylarını ve nasıl cereyan ettiklerini bilemez. Ayrıca, sinir olaylarının **nerede** meydana geldiğini sormak makul olsa da, bir düşüncenin bedeninde **olduğuna** sormak makul değildir.¹⁴ Dahası, eğer babamın beyni hasara uğrasa ve bunun **sonucu** olarak o hafıza kaybına uğrasa, şuurunu yitirse ve komaya girse, kimlik teorisyenine sormak isterim, o şahıs artık benim babam değil midir; ben herkesten önce ona bakmakla yükümlü değil miyim? İnanıyorum ki, onun bundan sonraki hayatını beyni olmadan da devam ettirmesi mümkün olsa, ona bakmak birincil olarak benim sorumluluğumdadır; çünkü o hala benim babamdır.

Williams'in dediği gibi, bedeninin yok sayılması kişi kimliği düşüncesinin tamamen yok sayar. Eğer bir kriter olarak bedeninin devamlılığı yok sayılırsa, ayniyet ile tam benzerlik ve doğru hafıza iddiaları ile sözde hafıza iddiaları arasında bir ayırım yapma imkanı kalmayabilir. Bununla beraber, "bu benim kendisi ile geçen sene İngiltere'ye gittiğim aynı kişi" demek, "Ahmet benim geçen sene kendisi ile İngiltere'ye gittiğim Mehmet ile benzer kişiliğe sahip" demek açıkça birbirinden farklı şeylerdir. Ayniyet ve benzerlik arasındaki bu ayırım, ancak kişi kimliğinden bedenli devamlılık ile yapılabilir. Nesnelere hakkında tam benzerlik ve ayniyet arasında bir ayırım yapmak mümkün iken, karakter ve hafıza durumunda bunu yapmak pek kolay görünmemektedir. Çünkü Ahmet ve Mehmet aynı karaktere ve hafızaya sahip dediğimiz zaman, bu onların karakter ve hafızalarının tıpa tıpa aynı oldukları anlamına gelmektedir.

Ayrıca, Ahmet'in Mehmet'in gördüğünü iddia ettiği E olayı ve yaptığını öne sürdüğü A eylemini aynı şekilde gördüğünü ve yaptığını hatırladığı iddiasının doğru olduğuna inanmak için hiç bir neden ve delil yoktur. Bu "ancak Ahmet'in eylemlerinin şahitlerine müracaat ile" bilinebilir. Bu şahitliğin geçerli olabilmesi için, bu şahitlerin Ahmet'in şimdi hatırladığını iddia ettiği eylemleri görmüş olmaları gerekir. Açıkça görülüyor ki, bunu tespit etmenin yolu da yaptığını ve gördüğünü iddia ettiği eylemler süresince Ahmet'in fizik devamlılığının bulunmasıdır. Bu nedenle, "beden devamlılığına dayanmak zorunludur."¹⁵ Penelhum da benzer bir şekilde şöyle demektedir:

Biz bir kimsenin kendisine olduğunu hatırladığını düşündüğü durumlar ile onların gerçekte olmadığı durumları birbirinden ayırt edebilmemiz gerekir. Bunu biz şahsın hatırlamaları ile yapamayız. Yapan ya da tecrübe eden kişinin Smith olup olmadığını tespit etmenin bazı bağımsız yolları olmak zorundadır. Ve bu, öyle görünüyor ki, söz konusu durumda o şahsın fizik varlığı olmak zorundadır.¹⁶

Diğer kişilere doğru bir şekilde davranmak için bir kişinin kimliğini tespit etmek önemlidir. Çünkü kişilere olan tavrımız bir çok durumda o kişinin babam, annem, eşim vb. olmasına bağlıdır. Örneğin, eğer ben önümde yatan kişinin şuurunu kaybetmiş has-

¹⁴ Jerome Shaffer, "Mind-Body Problem," *The Encyclopaedia of Philosophy* (London: Collier Macmillan Publishers, 1972), c. 5, 339.

¹⁵ Bernard Williams, *Problems of the Self* (CUP, 1973), 10.

¹⁶ Penelhum, *Survival and Disembodied Existence*, 56.

ta babam olduğunu düşünüyorsam, ona gereği gibi bakmaktan bir an olsun çekinmem. O benim babamdır, fakat aynı zamanda o “katı, uzanımlı,” diğer insanlar gibi maddi bir varlıktır. Eğer babam bedene sahip olmasaydı, geriye her ne kalacaksa onun babam olduğunu nasıl anlayacaktım? Bu nedenle sanırım bedenli devamlılık, kişi kimliği için zorunlu bir şarttır.¹⁷ Yukarıda da ifade edildiği gibi, Williams, bana göre, haklı görünmektedir: “bedenin yok sayılması kişi kimliği düşüncesinden bütün içeriği kaldırır.” Sonuç olarak, bir tür bedenli devamlılığın kimlik için yeterli olmasa da zorunlu bir şart olduğuna inanıyorum; fakat beden kriterinin çok önemli olduğunu kabul etmesek de, psikolojik özellik ve hafıza gibi diğer seçenekleri düşünmek neredeyse imkansızdır.¹⁸ Ayrıca, beden kriterinin ölüm sonrası hayat inancının makullüğüne karşı bir durum arzettiğini düşünmüyorum. Bu materyal aleme neden olan, onun bir benzerine de neden olabilir. Eğer bu mümkünse, nasıl ki bu maddi dünyanın varlığı ile Tanrı'nın varlığı arasında bir çelişki yoksa, diğer bir bedenli hayat ile Tanrı inancı arasında bir çelişki olmaması gerekir. Bir başka ifade ile, Tanrı inancı bu maddi dünyada ne kadar makul ve anlamlı ise, bir tür bedenli bir ölüm sonrası hayatta da benzer şekilde makul ve anlamlıdır.

Kişisel kimlik problemi tartışmamız bizi, ölüm sonrası hayatın mümkün olup olmadığı sorusuna getiriyor. Eğer mümkünse, kişiler bedenlerinin ölümünden sonra hangi şekillerde hayatlarına devam edebilirler? Ölüm sonrası hayatın imkanı için gerekli şartlar nelerdir? Sonuncu soruyu cevaplayarak bu bölüme başlamak istiyorum. Felsefeciler kişinin ölüm sonrası hayat hakkında konuşabilmek için iki temel şartın bulunması gerektiğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki, kişinin ölümünden sonra da bu dünyadaki kişisel kimlik özelliklerine sahip olmasının gerekliliğidir. Diğerisi ise, kişinin kendisinin ölümünden sonra bu dünyadaki şahısla aynı olduğu kanaatine sahip olması gerekir.¹⁹ Eğer kişi ölümünden önceki şahsın öldükten sonraki devamı olduğunu düşünmüyorsa veya bu bilgiye sahip değilse, ölüm sonrası bir hayattan söz etmek zor görünmektedir. Kısaca tekrar edecek olursak, ölüm sonrasında imkanı kişisel kimliğin devamlılığı ve kişinin bu devamlılık hakkında bilgisinin olmasına bağlıdır.

Teist dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık, ve İslam başta olmak üzere) iki farklı ölüm sonrası hayat inancı görmekteyiz. Bunlardan birisi bedenli diriliş, diğeri ise ruhun ölümsüzlüğüdür. Birincisine göre, kişi öldükten sonra bir şekilde bir tür fizik yapı ile tekrar hayata dönecektir. Beden olmazsa ölüm sonrası hayat büyük oranda anlamını yitirir. İkincisine göre, bedenin ölümü ile ruhun bedenden ayrıldığı ve varlığını bir başka boyutta devam ettirdiği inancı savunulur. Bu anlamda kişi ruh adı verilen fiziki olmayan saydam cevher olarak varlığını devam ettirir. Felsefecilerin bir kısmının kişisel kimlik problemi tartışmalarında kullandıkları şuur-hafıza terimi ile kastettikleri şeyin, teist dini düşüncelerde ruh olarak isimlendirilen cevher ile benzerlik gösteriyor.

¹⁷ J. M. Shorter, “Personal Identity, Personal Relationships, and Criteria,” *Proceedings of the Aristotelian Society* (London: 1971), 85.

¹⁸ Williams, *Problems of the Self*, 1.

¹⁹ M. Peterson ve diğerleri, *Reason and Religious Belief* (Oxford: Oxford University Press, 1991), 178.

Eğer kişisel kimlik için, bu dünyadaki beden kriter olarak alınır, ölüm sonrası hayatın devam etmesi mantıki bir imkansızlık olarak görülmektedir. Çünkü bir kişinin varlığına ve aynılığına esas kabul edilmiş olan bu bedenin ölüm ile devamlılığı sona ermektedir. Eğer bir devamlılık yok ise, o kişinin ölümden sonra hayatını devam ettirdiğini iddia etmek çelişkili bir düşünce olacaktır. Yok olan bir şeyin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte beden kriterini savunan bazı teist teolog ve felsefeciler, beden kriterinin kabul edilmesi durumunda da ölümden sonra hayatın mümkün olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.²⁰ Onlar her şeyi yapmaya gücü yeten Tanrı inancını kendilerine postulat yaparak, kişilerin öldükten sonra Tanrı tarafından mucizevi olarak tekrar diriltileceklerini iddia ederler. Bu nedenle, beden kriterini savunan teist düşünürler, ölüm sonrası hayatın sadece ve sadece kişinin bedeninin tekrar diriltilmesi ile mümkün olabileceğini iddia ederler.

Bu konuya geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok kişi tarafından itiraz edilmiştir. Bu itirazların en ciddilerinden birisi olarak, ölümün pek çok çeşidinin olmasından hareketle, insan bedenin yanıp kül olması veya vahşi yaratıkların kurbanı olması durumunda, Tanrı'nın bu bedeni nasıl dirilteceği sorusunu görüyoruz. Ateş, vahşi hayvanlar ya da ilkel insanlar tarafından yok edilmiş veya küle döndürülmüş ya da sıvıda çözülmüş bedenlerin tekrar diriltilmesi nasıl mümkün olabilecektir? Tanrı hem yok edilen kişinin hem de onunla beslenerek varlığını sürdüren varlığın bedenlerini tekrar diriltirken, hangi parçayı hangisine verecektir? Birisinin diriltilmesi diğerinin de diriltilmesine engel değil midir? Ölümden sonra diriltilecek bedenin, bu dünyadaki beden ile aynı olduğuna inanan klasik anlayışa göre, Tanrı bu dağılmış parçaları toplayıp düzenleyerek dağılan bir bedeni yeniden oluşturacaktır. Tanrı bu bilgiye ve güce sahiptir.

Ayrıca, bugün bilim adamları "vücudumuzdaki bütün hücrelerin her yedi ya da sekiz yılda bir tamamen yenilendiğini,"²¹ yani eskilerin yerine yeni hücrelerin oluştuğunu tespit etmiş bulunmaktadır. Eğer beden kriterine dayanarak bedenli diriliş savunulacak olursa, dirilen beden hangi zaman dilimindeki hücrelerin oluşturduğu bedendir? Bedenli diriliş taraftarı teist düşünürlerin çoğunluğu bugün, diriliş için aynı zerrelere bulunması şartından vazgeçmiş görünüyorlar. Stephen T. Davis'e göre, Tanrı yeni madde kullanarak da dünyadaki şahsın bir benzerini ölümden sonra da yaratabilir.²² Burada önemli olan bir sonuç da, Tanrı inancı olmayan ve beden kriterini savunan bir materyalist için ölüm sonrası hayatın imkansız olduğudur.

Eğer Kartezyen felsefecilerin yaptığı gibi hafıza kriter olarak alınır ve hafıza ile bedenden bağımsız olarak var olabilen ruh gibi bir cevherin varlığı kabul edilirse, kişi devamlılığını bu hafıza yolu ile sağlayabilir. Böylece kişi öldükten sonra, daha doğrusu

²⁰ Stephen T. Davis, "Survival of Death," Philip L. Quinn ve Charles Taliaferro (ed.), *A Companion to Philosophy of Religion* (Oxford: Blackwell Publishers, 1999), 557.

²¹ D. L. Mouton, "Physicalism and Immortality," *Religious Studies*, 8 (1972), 49.

²² Davis, "Survival of Death," 560.

bedeninin ölümünden sonra, var olmaya devam edebilir. John Perry ruhun ölümsüzlüğü fikrini tutarsız bulur.²³ Ona göre, bunun nedenlerinden biri, materyal olmayan ruhlar kişi kimliğini tesis edemez çünkü var olup olmamalarını, var iseler bir insanda kaç tane olduklarını tespit etme imkanı bulunmamaktadır. Bir kişinin zaman içerisinde aynı ruha sahip olduğunu ortaya koymaya yarayacak her hangi bir kriter yoktur.

Ayrıca Perry ruhun ölümsüzlüğü fikrini savunanların dayandığı hafıza kriterinin kişisel kimliği tesis etmede yeterli olmadığını iddia etmektedir. Çünkü insan geçmişte olanların bir kısmını unutabilir ya da hafıza olayları yanlış hatırlayabilir. Bu durumda gerçek hatıraları görünüşteki hatıralardan ayırt etmek güçleşir. Buradan hareketle, bir kişinin öldükten sonra bir kişinin hatıralarına sahip olduğunu iddia etmesi onun gerçekten ölümünden sonra hayata devam eden o kişi olduğu sonucunu doğurmaz. Her şeyden önce şuur ya da ruhun ölümden sonra varlığını devam ettirdiklerine dair kesin bir bilginiz yoktur. Fakat yukarıda beden kriterini savunan teist felsefecilerin iddiasının bir benzeri hafıza kriteri için de yapılabilir; o da Tanrı nasıl mucize bir şekilde ölümünden sonra bir bedeni tekrar yaratabiliyorsa, ruhu da yaratabilir ve ölümsüzlüğü temin eder.

Şunu da vurgulamak gerekir ki, ruhun ölümsüzlüğü fikrine sahip olanlar, çoğunlukla bir Tanrı inancına sahip kişiler olup, dünya hayatının kutsal/ahlaki bir amaca yönelik olduğuna ve bu amacın nihai olarak ölümden sonra gerçekleşeceğine inanan kişiler arasından çıkmaktadır. Bedenli diriliş de ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi de temelde Tanrı inancından beslenmekte ve insan hayatını anlamlı görme çabasının bir uzantısı olarak kendini göstermektedir. Her iki kişisel kimlik kriteri de problemlidir olduğuna, bunlardan hareketle kişi ölümsüzlüğü düşüncesinin açık ve net bir şekilde ortaya konması problemli olduğuna göre, ölüm sonrası hayat düşüncesi, eğer yapılması gerekiyorsa, ancak her şeye gücü yeten mutlak yaratıcı fikrine dayandırılarak savunulabilir.

ABSTRACT

One of the traditional problems of the Western philosophy of religion is human destiny after death. In this context this article deals with the question of survival after death in connection with the philosophical problem of personal identity. Firstly, some of the criteria of personal identity such as bodily criterion and memory criterion are discussed in search of a basis of personal continuity after death. Then the possibility of life after death is examined and God's part in bringing it about is pointed out.

²³ John Perry, *A Dialogue on Personal Identity and Immortality* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1987), 8-9.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Üçüncü Baskı, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1992).
- Davis, Stephen T., "Survival of Death," Philip L. Quinn ve Charles Taliaferro (ed.), *A Companion to Philosophy of Religion* (Oxford: Blackwell Publishers, 1999).
- Flew, Antony (ed.), *A Dictionary of Philosophy* (London: Pan Books Ltd., 1984).
- Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991).
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Peter H. Nidditch (ed.), (London: Oxford University Press, 1975).
- Mouton, D. L., "Physicalism and Immortality," *Religious Studies*, 8 (1972).
- Penelhum, Terence, "Personal Identity," *The Encyclopedia of Philosophy*, c. 6, (New York: Macmillan, 1972).
- Penelhum, Terence, *Survival and Disembodied Existence* (New York: Routledge & Kegan Paul, 1980).
- Perry, John, *A Dialogue on Personal Identity and Immortality* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1987).
- Peterson, Michael ve diğerleri, *Reason and Religious Belief* (Oxford: Oxford University Press, 1991).
- Quinton, Anthony, "The Soul," *The Journal of Philosophy*, 54:15, (Temmuz 1962).
- Shaffer, Jerome, "Mind-Body Problem," *The Encyclopaedia of Philosophy*, c. 5, (London: Collier Macmillan Publishers, 1972).
- Shorter, J. M., "Personal Identity, Personal Relationships, and Criteria," *Proceedings of the Aristotelian Society* (London: 1971).
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Yeni Baskı, c. 2, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988).
- Williams, Bernard, *Problems of the Self* (CUP, 1973).